

Sonia Behrendt-Bartkowska

Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Polskie ekwiwalenty semantyczne rosyjskiego rzeczownika *яросць*

Interpretacja nazw uczuć¹ i emocji od lat 70. XX wieku stanowi ważny nurt badań w językoznawstwie polskim i językoznawstwie rosyjskim. Jednak jak dotąd powstało niewiele prac, których nadrzędnym celem było porównanie ekwiwalencji rzeczowników nazywających uczucia w obu językach. W artykule zostanie poddana analizie przystawalność semantyczna pojęć ros. *яросць* vs. pol. *gniew*, *furia*, *pasja* oraz *wściekłość*. Interesujący wydaje się fakt, że autorzy słownika tłumaczeniowego rosyjsko-polskiego podają tylko jeden ekwiwalent tegoż słowa, jest nim polski wyraz *wściekłość* [WSRP]², natomiast leksykon polsko-rosyjski dopatruje się podobieństw semantycznych pomiędzy leksemami *gniew*, *furia*, *pasja*, *wściekłość* a *яросць* [WSPR].

Definicje słownikowe oraz publikacje traktujące o ludzkich uczuciach i emocjach w obu językach słowiańskich posłużą do stworzenia nowych definicji przy użyciu m.in. Naturalnego Metajęzyka Semantycznego (NMS), narzędzia interpretacyjnego skonstruowanego przez Annę Wierzbicką [por. 2006a, 2006b, 2006c, 2012]. Prototypowe scenariusze pozwolą na wskazanie podobieństw i różnic w rozumieniu leksemów nazywających uczucia, które bardzo często nie są uwzględniane w hasłach słownikowych. Definicje znaczeniowe leksemów polskich i rosyjskich poddanych analizie pochodzą z opracowań leksykograficznych zestawionych na końcu artykułu. Ponadto każdy z omawianych leksemów zilustrowano arbitralnie wybranymi egzem-

1 W wielu publikacjach poświęconych nazwom uczuć i emocji rozgranicza się te pojęcia. W prezentowanym artykule zrezygnowano z tego podziału, gdyż nie ma on wpływu na omawianą problematykę ekwiwalencji. Termin *uczucie* będzie stosowany w odniesieniu do słów *gniew*, *wściekłość*, *furia*, *pasja*, *яросць*.

2 Rozwiązania skrótów znajdują się w końcowej części artykułu.

plifikacjami pochodzącymi z korpusów językowych (Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP) i *Национальный корпус русского языка* (NKJR)). Nadrzędnym celem przytoczenia cytatów było zaprezentowanie użycia nazw uczuć w polszczyźnie i ruszczyźnie.

1. *Ярость*

Словарь русского языка в четырех томах (nazywany również *Малый академический словарь*, MAC) definiuje pojęcie *ярость* m.in. jako ‘сильный гнев, бешенство’. Leksykon podaje również inne znaczenia tego wyrazu, które nie wskazują na uczucia, dlatego też nie będą one w tym miejscu cytowane. Rosyjski leksem wywodzi się od prasłowiańskiego słowa **jarь*, powiązanego z greckim terminem *zoros*, który rozumiany był jako ‘pałacy, piekący, mocny’ [SEBor] czy ‘ognisty, silny’ [ESJR]. Mimo upływu czasu nadal można zaobserwować powiązanie semantyczne między wyrazem pierwotnym a funkcjonującym współcześnie w ruszczyźnie terminem *ярость*. To krótkotrwałe uczucie powstaje nagle, najczęściej pod wpływem jakiegoś zdarzenia ocenianego przez podmiot jako negatywne i niezgodne z jego oczekiwaniami lub też w sytuacji, gdy przez pewien okres dochodzi do wewnętrznego gromadzenia przykrych doznań, które pod wpływem ostatniego wydarzenia uwalniają się w sposób gwałtowny [por. Дмитриева, Короленко 2015: 16]. Osoba doświadczająca tego uczucia ma wrażenie, że cała negatywna energia, kumulująca się w niej, pali ją i może doprowadzić do autodestrukcji, jeśli nie zostanie uwolniona na zewnątrz [por. Дмитриева, Короленко 2015: 16]. Dlatego też *ярость* zaburza racjonalne postrzeganie sytuacji i świata. Podmiot niejednokrotnie traci kontrolę nad sobą, co bardzo często doprowadza do ataku słownego, a także cielesnego, którego obiektem staje się człowiek, zwierzę lub rzecz uznawane za źródło tego stanu. Ucierpieć może też otoczenie i sam podmiot. Poniższy przykład stanowi tego doskonałą ilustrację:

Не имея иных желаний и помыслов, кроме стремления беспрепятственно расправлять локти, историограф тем с большею **яростью**³ нападает на ненавистного ему субъекта, чем более встречает в нем сознания права и законности, чем более усматривает в нем сомнений относительно необходимости и полезности безграничной игры локтями. [NKJR: М.Е. Салтыков-Щедрин, *Письма о провинции* (1868–1870)]

3 Wszystkie wyróżnienia w cytatach – S.B.

Ярость jest uczuciem wpływającym na pracę organizmu podmiotu. Jego ciało może zdradzać napięcie, przejawiające się drżeniem mięśni czy kończyn. Natomiast twarz może zaczerwienić się lub poblednąć za sprawą wzburzenia, które przeżywa subiekt. Oddziaływanie omawianego uczucia na ludzki organizm prezentują poniższe cytaty:

Спиваков после этого вышел играть концерт Моцарта, и я чувствовала, как у него от **ярости** дрожит смычок. [НКЖР: С. Спивакова, *Не всё*, 2002]

При погрузке пушек на платформы наша батарея замешкалась, трактор на платформе никак не разворачивался, и тут как тут — командир полка, красное от **ярости** лицо, будто улыбающееся во весь широкий рот. [Г. Я. Бакланов, *Жизнь, подаренная дважды*, 1999]

Его чуть не вытошнило, а потом отец с белым от **ярости** лицом огромными прыжками гнался по лестнице вниз за обидчиками, но так и не догнал. [Е. Шкловский, *Чужие окна*, 1990–1996]

Uczucie kryjące się pod tym pojęciem można uznać za skrajnie negatywne, niezwykle silne, niejednokrotnie destrukcyjnie wpływające na życie doświadczającego je podmiotu i często wyrządzające słowną lub fizyczną krzywdę obiektowi, który jest katalizatorem tych negatywnych odczuć. Według rosyjskich badaczy w niektórych wypadkach ярость staje się uczuciem konstruktywnym, szczególnie wtedy, gdy pomaga w prezentowaniu swojego stanowiska podczas sytuacji konfliktowych [Дмитриева, Короленко 2015: 16].

Definicje zawarte w wykorzystywanych przeze mnie słownikach oraz przywoływane już wyniki badań etymologicznych i semantycznych pozwoliły scharakteryzować omawiane uczucie, ukazać jego specyfikę i przebieg. Wszystkie te dane uwzględniłam podczas tworzenia nowej, szczegółowej definicji na podstawie NMS, którą prezentuję poniżej:

Ярость [Y⁴]

Przedtem działa się Z⁵.

[lub] Dzieje się Z.

X⁶ robi Z.

4 Symbol Y oznacza doświadczane uczucie.

5 Symbol Z oznacza rzeczy lub sytuacje wywołujące uczucie.

6 Symbol X oznacza osobę, która wywołała w podmiocie uczucie.

Czuję, że Z jest złe.
 Bardzo nie chcę, żeby Z działo się.
 Czuję coś bardzo złego, gdy Z dzieje się.
 Robię coś złego X.
 Mówię coś złego X.
 Robię coś złego innym ludziom.
 Mówię coś złego innym ludziom.
 Robię coś złego sobie.
 [czasami] Robię coś i myślę, że jest dobre.
 Kiedy czuję Y, jestem inny.
 Kiedy czuję Y, myślę inaczej [lub] nie myślę.
 Kiedy czuję Y, mówię inaczej.
 Kiedy czuję Y, poruszam się inaczej.
 Czuję Y krótko.

2. Gniew

W polszczyźnie pojęcie *gniew* miało dwa znaczenia. Najbardziej rozpowszechnione odwołuje się do sfery uczuciowej i odnosi się do ‘gwałtownej reakcji na jakiś przykry bodziec zewnętrzny wyrażającej się podnieceniem, niezadowoleniem, oburzeniem; złości, wzburzenia, wściekłości, irytacji’ [SJPSz]. Jeszcze w XX wieku sporadycznie termin ten funkcjonował jako rodzaj ‘niesnasek, nieporozumienia, kłótni’ [SJPSz], w nowszych leksykonach znaczenie to zostało opatrzone kwalifikatorem *przestarzałe* [USJP].

Na kartach słowników etymologicznych czy artykułów i monografii trudno dostrzec jednoznaczne stanowisko w sprawie pochodzenia leksemu *gniew* w polszczyźnie. Agnieszka Mikołajczuk wskazuje, że istnieje kilka hipotez dotyczących pochodzenia, wywodzącego się z prasłowiańszczyzny, leksemu **gněvъ*, który być może ma związek z oznaczającym ‘zgniliznę, ropę, jad, zepsutą krew’ słowem **gnьjъ, gniti* [por. Mikołajczuk 2003: 117; SEBor]. Kolejnym z dopuszczanych wariantów wydaje się prasłowiański wyraz **gnětiti* utożsamiany z rozpalaniem [por. Mikołajczuk 2003: 117; SEBor]. Językoznawcy biorą również pod uwagę możliwość uformowania się prsł. **gněvъ* od czasownik **znejъ, zъnjati* pierwotnie interpretowanego jako ‘żarzyć się, tlić się’ [por. Mikołajczuk 2003: 118; SEBor]. Bez względu na to, który ze wspomnianych powyżej leksemów leżał u podstaw formującego się jeszcze w prasłowiańszczyźnie słowa **gněvъ*, to zostało ono przejęte przez język polski w znaczeniu ‘stan silnego podniecenia wywołany niezadowoleniem; oburzenie, złość, wściekłość’ [SEBor].

Omawiany leksem nazywa wrodzone uczucie niższe, doświadczane nie tylko przez ludzi, ale także przez zwierzęta. Przeżywanie gniewu bezapelacyjnie warunkowane jest biologicznie, ale rodzima kultura i społeczeństwo, w którym człowiek dorasta i żyje, mają wpływ na ostateczny sposób odczuwania tej emocji pierwotnej [por. Mikołajczuk 1999: 31–32]. Gniew uznawany bywa za uczucie, które może wpływać na fizjologię człowieka. Bardzo często pojawiają się zmiany w mimice, np. zaciskanie ust, czy kolorycie twarzy, przybierającej barwy od czerwieni po purpurę. Osoba niejednokrotnie może mieć trudności w postrzeganiu otaczającego świata i racjonalnym oglądzie sytuacji. Pod wpływem tego doznania zostają zniekształcone ruchy jej ciała [por. Gruszczyńska 2003: 128–134]. Poniższy przykład stanowi dowód na to, w jaki sposób gniew wpływa na pracę organizmu:

Do mieszkania wtargnęła rozindyczona⁷ kobieta, czerwona z **gniewu**, agresywnie wymachując parasolką [...]. [NKJP: T. Kwiatkowski, *Panopticum*, 1995]

Urzednicy wyszli. Niemal jednocześnie wyskoczyli z łóżek. Już byli spóźnieni. Zebrali wszystko, gotowi do ucieczki. Wyszli do pokoju. Matka trzęsła się z **gniewu**; ręce jej latały, lecz nie straciła głowy [...]. [NKJP: A. Akab, *Więzień układu – część 13*, 02-2007]

To uczucie powstaje na skutek określonych i specyficznych interakcji międzyludzkich. Bardzo często jest to reakcja przełożonych na zachowanie lub postępowanie podwładnych. Wyzwała się ona również w relacji partnerskiej, a także wśród osób znajdujących się na podobnym szczeblu hierarchii społecznej. Mikołajczuk zwraca uwagę, że gniew może być uczuciem, którego doświadczą się indywidualnie, ale w specyficznych warunkach ulegać mogą mu reprezentaci określonej grupy lub cała zbiorowość. Najczęściej sprzeciwiają się oni swojemu oprawcy [Mikołajczuk 1999: 138], co zostało uwidocznione we fragmencie:

Czy ty wiesz, jakie dreszcze wstrząsają dzisiaj ludami krajów niemieckich, jakie grzmoty podziemne dudnią pod brukami miast włoskich?... Może już jutro tę Francję ogarnie płomień nowej rewolucji – Może już jutro tam **gniew** ludu krwawo wybuchnie przeciw burbońskiej reakcji, co, raz we krwi uto-

7 W artykule nie zostaną poddane analizie wyrażenia, w których gniew został opisany za pomocą słów bliskoznacznych.

piona, odżyła jeszcze i kraj, dławi przyływem feudalnego despotyzmu! – Francja?... Ach, Ludwiku zostawmy sprzeczki socjalne narodom wolną ojczyznę mającym! [NKJP: L. Kruczkowski, *Kordian i cham*, 1979]

Podmiot, niezależnie od sytuacji, może żyć z poczuciem krzywdy i świadomością, iż ponosi winę za określone zdarzenie. Doznania te rodzą się z silnego, subiektywnego przekonania o tym, że określone wydarzenia są złe i bardzo często sprawiają przykrość, ból podmiotowi lub utrudniają mu realizację zamierzonego działania. Bardzo istotnym elementem wydaje się właśnie ocena dokonywana przez człowieka. Niejednokrotnie wszelkie zachowania wykraczające poza ramy moralne, etyczne, estetyczne danej społeczności uznawane są za niewłaściwe, złe i wyzwalają silne uczucie. W większości przypadków gniew uznaje się za negatywne odczucie, popychające osobę do agresji słownej, przemocy, czynów destrukcyjnych wobec podmiotu wywołującego te doznania. Potwierdzenie tego można odnaleźć we fragmencie *Przymierza*:

– Biada! – rzekł krótko Ab-Raham. Powstał z kamienia i jął chodzić kilka kroków tam i nazad, coraz szybciej. Lot, jak gdyby wyznanie sprawiło mu ulgę, oparł głowę na kolanach i trwał nieruchomo. – Biada! – powtórzył Ab-Raham. Kipiał w nim **gniew** tak gwałtowny, że wstrzymywał się z trudem, by nie chwycić bratanka w dłonie jak w kleszcze i nie zadusić na miejscu. Z wściekłością i wstrętem spoglądał na tego niedołęgę, tchórza, głupca, co całe życie ulegał złej niewieście [...]. [NKJP: Z. Kossak, *Przymierze*, 1996]

Jednakże uczucie to może pozostać niejednoznaczne aksjologicznie i zostać uznane za nacechowane pozytywnie. Dzieje się tak, gdy ktoś ma moralne prawo doznawać tego stanu. W świadomości osób polskojęzycznych funkcjonuje wyrażenie *śluszny gniew*, opisujące moralne prawo do przeżywania określonych odczuć, w pewien sposób usprawiedliwionych, co wyraźnie zostało uwidocznione w poniższym cytacie:

Wielu ludzi uważa, że przebaczenie jest niesprawiedliwe, ponieważ zmniejsza presję na schwywanie i ukaranie sprawców. Darowanie win osłabiłoby **śluszny gniew**, który może zostać wykorzystany w celu zaspokojenia należnych roszczeń i pomagania pokrzywdzonym. Zbyt skwapliwe przebaczenie może być odczytywane jako wyraz braku szacunku dla poniesionych ofiar. Przecież jeśli przebaczymy zbyt łatwo, przestępca się rozzuchwali i będzie dręczył kolejnych niewinnych ludzi [...]. [NKJP: M. Grębski, *Czy Warto wybaczać zomowcom?*, 2005]

Gniewowi towarzyszą również inne uczucia, choćby strach, np. gdy ktoś obawia się, że nie będzie potrafił zrealizować swoich planów. Pojawia się także żal w sytuacji, w której podmiot zostanie źle oceniony przez otoczenie. Subjekt doświadcza też wstydu, najczęściej w chwili uświadomienia sobie konsekwencji swojego negatywnego postępowania względem obiektu uznawanego za katalizator gniewu. Omawiane uczucie przechodzi przez kilka etapów, od narodzin, kumulowania się i dojrzewania w ludzkiej świadomości, aż po ujawnienie otaczającemu światu. Poszczególne fazy różnią się intensywnością i siłą napięcia. Gniew może być uczuciem krótkotrwałym, towarzyszyć mu mogą odpowiednia mimika, reakcje fizjologiczne, ale też może przerodzić się w długotrwałe, nietracące na intensywności uczucie, wciąż destrukcyjnie wpływające na relacje z obiektem [por. Mikołajczuk 1999: 138].

Definicja *gniewu* na podstawie NMS:

Gniew [Y]

X robi Z.

Myślę, że Z jest złe.

Nie chcę, żeby Z działo się.

Czuję coś bardzo złego, gdy Z dzieje się.

Robię coś złego sobie.

Robię coś złego X.

Robię coś złego innym ludziom.

Mówię coś złego X.

Mówię coś złego innym ludziom.

Kiedy czuję Y, poruszam się inaczej.

Kiedy czuję Y, myślę inaczej.

Kiedy czuję Y, mówię inaczej.

Kiedy czuję Y, jestem inny.

Czuję Y krótko. [lub] Czuję Y długo.

Myślę, że to, co czuję, jest złe.

Kiedy ja czuję Y, inni ludzie myślą, że to nie jest dobre, to nie jest złe.

[słuszny gniew]

Kiedy robię coś złego X, myślę, że to jest dobre.

Kiedy mówię coś złego X, myślę, że to jest dobre.

Kiedy robię coś złego innym ludziom, myślę, że to jest dobre.

Kiedy mówię coś złego innym ludziom, myślę, że to jest dobre.

Myślę, że to, co czuję, jest dobre.

Kiedy ja czuję Y, inni ludzie myślą, że to jest dobre.

2. *Furia*

Wywodzące się z łaciny słowo *furia* zostało zdefiniowane jako termin medyczny nazywający 'ostre zaburzenie świadomości z gwałtownym podnieceniem, będące objawem niektórych chorób psychicznych i zatruc; szał; potocznie: napad gniewu, złości, wściekłości' [SJPSz], natomiast drugie znaczenie odnosi się do rzymskiej tradycji mitologicznej i określało 'boginie zemsty, mścicielki przelanej krwi (przede wszystkim w rodzinie); w mitologii greckiej erynie' [SJPSz]. Przesunięcie semantyczne pochodzącego z antyku terminu nastąpiło jeszcze na gruncie języka łacińskiego i rozprzestrzeniło się w językach Europy Zachodniej oraz Europy Środkowej, znajduje odzwierciedlenie w niektórych językach romańskich, słowiańskich i germańskich. Leksem odnotowywany w tekstach polskich od drugiej połowy XVI wieku początkowo funkcjonował w znaczeniu 'gniew srogi, niepohamowany; nierozumna zapalczywość, popędlliwość' [SJPXVI]. Już w następnym stuleciu pod pojęciem *furyja* ówcześni użytkownicy języka dopatrywali się uczuć utożsamianych z gniewem i szałem, widoczne było to m.in. w pochodzących z XVII wieku *Pamiętnikach* Jana Chryzostoma Paska [SJPXVII]. Jak zostało to uwidocznione w definicji słownikowej, *furia* oznacza przede wszystkim bardzo silne i negatywne uczucie, trwające zazwyczaj krótko. Napady tego uczucia mogą mieć charakter powtarzalny. Ocena zdarzenia wywołującego przykrość ma charakter sensoryczny, nie została ona wzbogacona intelektualnym osądem sytuacji [por. Mikołajczuk 2000: 125].

Furia gotowała się gdzieś w okolicy żołądka, wrzała już wyżej, ale otoczenie jeszcze jej nie dostrzegало, jeszcze zdążyłaś zjeść obiad do końca, zjechać piętro niżej, jeszcze dwie minuty, minuta i **furia** kipiała. Wybuchłaś na pierwszą z brzegu ekspedientkę, na jakieś uśmiechnięte blond chucherko, bo podała ci do przymiarki za mały albo za duży but, krzyczałaś bez żadnej samokontroli, wzywałaś kierownika sklepu, waliłaś tym butem o ladę [...]. [NKJP: W. Tochman, *Córeńka*, 2005]

Powyższy fragment wskazuje, że katalizatorem doprowadzającym do erupcji negatywnych odczuć może być coś błahego, niewspółmiernego do tak gwałtownej reakcji. Jednakże uczucie to niekiedy narasta w obiekcie od jakiegoś czasu, aż do momentu, w którym trudno je powstrzymać. W chwili, gdy podmiot daje upust kłębiącym się odczuciom, traci kontrolę nad swoimi czynami i słowami. Ten najintensywniejszy rodzaj gniewu, tak jak sygnalizuje SJPSz, doprowadza do zaburzenia świadomości subiekta. Bardzo często towarzyszą temu przemoc fizyczna, agresja słowna, których celem jest wyładowanie

negatywnych uczuć, czego ostatecznym rezultatem ma być uspokojenie się podmiotu [por. Mikołajczuk 2000: 127].

Nie chciał i nie mógł zastanowić się teraz nad tym, czy postępuje słusznie. Sama myśl, że jakiś miasteczkowy chłystek ośmielił się publicznie stroić zeń żarty, doprowadzała go do **furii**, zaciemniała trzeźwy sąd i domagała się bezwzłocznej reakcji. I to w tej chwili było najważniejsze: ukarać, zemścić się. Bodaj rodzice stanęli na przeszkodzie! Bodaj! Niemal pragnął tego. Pokazałby im, że potrafi nie cofnąć się przed niczym [...]. [NKJP: T. Dołęga Mostowicz, *Znachor*, 1988]

Powyższy przykład użycia leksemu *furia* dowodzi, że elementami ściśle łączącymi się z tym uczuciem są pragnienie zemsty i chęć sprawienia przykrości sprawcy tej sytuacji, a co za tym idzie, również ukarania go [por. Melibruda, dostęp 26 stycznia 2019: 2]. Jednakże po upływie czasu rozgniewany subiekt żałuje swojego postępowania, wstydzi się rzeczy, które zrobił w stanie intensywnego, trudnego do kontrolowania pobudzenia. Furia ogarniająca człowieka staje się niszczycielską siłą potrafiącą wyrządzić krzywdę przede wszystkim otoczeniu, następnie obiektowi uczuć, a na samym końcu samemu sobie. Bezapelacyjnie furię uznaje się za uczucie negatywne, nie dopuszcza się możliwości występowania szlachetnych pobudek czy okoliczności usprawiedliwiających odczuwanie tego uczucia [por. Mikołajczuk 2000: 125].

Definicja pojęcia *furia*:

Furia [Y]

Przedtem Z działało się długo.

[lub] Teraz Z dzieje się.

X robi coś Z.

Czuję, że Z jest złe.

Bardzo nie chcę, żeby Z działało się.

Gdy Z dzieje się, czuję coś bardzo złego.

Robię coś złego innym ludziom.

Mówię coś złego innym ludziom.

Robię coś złego X.

Mówię coś złego X.

Robię coś złego sobie.

Kiedy czuję Y, jestem inny.

Kiedy czuję Y, myślę inaczej [lub] nie myślę.

Kiedy czuję Y, mówię inaczej.

Kiedy czuję Y, poruszam się inaczej.
 Krótko czuję Y.
 Inni ludzie myślą, że czuję coś złego.
 Potem czuję się źle.

3. *Pasja*

Zapożyczony z języka łacińskiego termin w polszczyźnie jest wieloznaczny, tradycjami sięga nowotestamentowej historii cierpienia Jezusa Chrystusa, a także ich wyobrażeń ukazanych w dziełach sztuki, inscenizacjach teatralnych czy kompozycjach muzycznych. Od pewnego czasu oznacza również zamięłowanie do czegoś i zainteresowanie czymś. W pierwszej połowie XIX wieku terminowi *pasja* zaczęto przypisywać nowy sens, SJPSz definiuje go jako ‘silny gniew, furia’. Na gruncie innych języków europejskich, w których funkcjonuje wywodzący się z łaciny termin, nie doszło do tak odległych przesunięć semantycznych. Andrzej Bańkowski dopuszcza, że używano słowa *pasja*, by, z jakichś nie do końca zrozumiałych powodów, zastąpić leksem *furia*. Wraz z upływem czasu pojęcia te stały się tożsame. W ESJPBań pojawia się odosobniona koncepcja o wpływie włoskiego rzeczownika *pazzia* (który należałoby przetłumaczyć na język polski jako szał, szaleństwo) na powstanie XIX-wiecznego neosemantyzmu. Według założeń językoznawcy występowało pewne podobieństwo fonetyczne między italianizmem wymawianym jako *pacya* i funkcjonującym od dawna wyrazem *pasya* [por. ESJPBań]. Inni etymolodzy nie potwierdzają tej hipotezy. Niezależnie od tego, czy neosemantyzm został zapożyczony, czy wytworzony na gruncie słowiańskim, we współczesnym języku polskim uważa się go za wyraz książkowy [por. WSJP], coraz rzadziej używany w omawianym znaczeniu, w języku codziennym. We wcześniejszych leksykonach, takich jak DPSJP, SJPSz czy SJPD, taka adnotacja się nie pojawiła, co wiąże się z faktem, iż w ostatnich latach znaczeniem dominującym słowa *pasja* staje się ‘zamięłowanie’.

W SJPSz⁸, SJPD i DPSJP definicje haseł słownikowych opierają się na podaniu ciągu synonimicznych leksemów, które nie oddają w pełni znaczenia tego słowa i relacji semantycznej, w jakiej one pozostają względem siebie. Autorzy WSJP próbują opisowo nakreślić istotę tego uczucia. Ich zdaniem pasja to ‘nagły przyptyw złości, którego przejawem jest agresja wobec innych osób oraz brak kontroli nad tym, co się robi i mówi’. Dopiero po zapoznaniu się

⁸ Leksem *pasja* został zdefiniowany następująco: SJPD ‘silny gniew, furia’; SJPSz ‘silny gniew, furia’, DPSJP ‘uczucie bardzo silnej złości, bardzo silnego gniewu; wściekłość, furia’.

z tą definicją można rozważyć zaproponowaną przez Bańkowskiego hipotezę o stosowaniu tego leksemu jako eufemizmu *furii*.

[...] ów głos gniewny i wykrzykujący okrutnie – był to głos samego Pułkownika. – Bestio parszywa, zgnoję ja cię tutaj, złodziejski synu!... Jak psa zgnoję w lochu! – ryczał w niepohamowanej **pasji**. Przed pułkownikiem stał, a raczej słaniał się na dygocących nogach Żydowin w postrzępionym chałacie, skulony i w pół żywy z okropnego strachu [...]. [L. Kruczkowski, *Kordian i cham*, 1979]

Zawsze bratu tylko wstyd przynosił a zgryzoty! Czego tu chcesz? Już ci scheda pachnie, k roku ty? Wynoś się! Wynoś się z mojego domu! Reynevan z wielkim trudem opanował drzenie rąk. Ale głosu nie dobył. Aż gotował się wewnętrznie od **pasji** i furii, aż rzucała nim chęć, by wyrzesczeć tym wszystkim Derom w oczy, co myśli o całej ich rodzinie, mogącej grać panów tylko dzięki zarabianym w foluszu pieniądзом Peterlina. Ale pohamował się. Peterlin nie żył [...]. [A. Sapkowski, *Narrenturm*, 2002]

Podobnie jak w wypadku furii zdarzenie wywołujące napad negatywnych uczuć, których leksykalnym reprezentantem jest *pasja*, odbierane jest przez subiekta przez pryzmat zmysłów i raczej nie bywa podbudowane intelektualnym osądem sytuacji [por. Mikołajczuk 2000: 125]. Stanowi bardzo często gwałtowną reakcję na przykrość, która może mieć różną naturę, od fizycznej po słowną. To trudne do opanowania uczucie wielokrotnie zmusza podmiot do uzewnętrznienia tego wszystkiego, co w nim się kłębi. We fragmencie *Narrenturm* można zauważyć, że bohater walczył z chęcią dania upustu negatywnym uczuciom, wypowiedzenia tych wszystkich gorzkich słów mogących zranić innych, ponieważ bliska mu osoba nie żyje. Przebłysk świadomości lub ranga tego wydarzenia sprawiły, że mógł on powstrzymać targającą nim *pasję*. Powyższe egzemplifikacje ukazują, że uczucie to wywołuje również drzenie ciała, a głos zdradza stan, w którym znajduje się podmiot. Jednym z nieodłącznych elementów *pasji*, jako najintensywniejszego przejawu gniewu, staje się chęć sprawienia przykrości lub krzywdy osobie, która doprowadziła do wybuchu tego uczucia. Przemoc może mieć charakter werbalny i fizyczny.

Bez wątpienia niekontrolowany, niepohamowany i nagły wybuch należy uznać za negatywne doświadczenie przede wszystkim dla obiektu i otoczenia podmiotu, ale również dla niego samego. Mikołajczuk twierdzi, że niekiedy subiekt może tę sytuację oceniać jako pozytywną, gdy czerpie przyjemność ze stanu, w którym się znajduje [por. Mikołajczuk 2000: 126].

Definicja *pasji* na podstawie NMS:

Pasja [Y]

Przedtem Z działa się.

[lub] Z dzieje się.

X robi coś Z.

Czuję, że Z jest złe.

Bardzo nie chcę, żeby Z działa się.

Czuję coś bardzo złego, gdy Z dzieje się.

Robię coś złego innym ludziom.

Mówię coś złego innym ludziom.

Robię coś złego X. [czasami: gdy to robię, czuję coś dobrego]

Mówię coś złego X. [czasami: gdy to mówię, czuję coś dobrego]

Robię coś złego sobie.

Kiedy czuję Y, jestem inny.

Kiedy czuję Y, myślę inaczej [lub] nie myślę.

Kiedy czuję Y, mówię inaczej.

Kiedy czuję Y, poruszam się inaczej.

Ja czuję Y krótko.

Kiedy ja czuję Y, inni ludzie myślą, że to nie jest dobre i to nie jest złe.

4. *Wściekłość*

Leksem nazywający bardzo intensywne uczucie pochodzi od wywodzącego się z prasłowiańskiego przymiotnika *wściekły*. W obu językach słowiańskich wyraz ten opisywał istoty żywe, dotknięte wściekliwością, natomiast prsł. **vъztekъ* używany był także w znaczeniu 'opanowany przez wściekłość, furię' [SEBor]. Pierwsze leksykograficzne poświadczenia posługiwania się słowem *wściekłość* pochodzą z XVI wieku, jednakże frekwencja jest znikoma, jedenaścikrotnie częściej używano pojęcia *furia* [SJPXVI]⁹.

SJPSz definiuje pojęcie *wściekłość* jako 'niepohamowany gniew, złość; nadmierne wzburzenie; furia, szal'. W interpretacjach zarówno językoznawców, jak również psychologów uczucie to jest przykładem doznania skrajnego i wymykającego się spod kontroli. Zdarzenie wywołujące to uczucie podmiot ocenia przez pryzmat swoich zmysłów, bardzo często reaguje on gwałtownie, nie analizując sytuacji racjonalnie. Subiekt odczuwa przykrość m.in. z powodu niemożliwości zrealizowania swoich planów albo w momencie, gdy jego zało-

9 Indeks hasłowy SJPXVI podaje, że wyrazu *wściekłość* użyto zaledwie 3 razy, natomiast słowa *furia* 33 razy. Oba należy uznać za dość rzadko stosowane w XVI-wiecznej polszczyźnie.

żenia nie zostały spełnione. Poniższy cytat wskazuje na to, że przyczyną wściekłości mogą być nie tylko poważne sprawy, ale też mniej istotne, np. nieudana noc sylwestrowa:

A ona nie wiedziała, że jakiś inny Jacek stoi właśnie pod jej oknem – bliski płaczu z **wściekłości** na nieudany sylwestrowy wieczór i na to, że nie on jest tym cholernym i na próżno wołanym szczęściarzem [...]. [NKJP: Z. Szczepaniak, *Dziewczyna z Trogiru i inne opowiadania*, 2005]

Wściekłość wpływa na pracę organizmu, szczególnie na funkcjonowanie narządów wewnętrznych i mięśni. Skóra twarzy może blednąć lub czerwienić się, ciało dygocze, trzęsie się. Psycholodzy twierdzą, że wzorce reakcji są zbliżone do tych, których doświadcza się w gniewie, jednakże należy się spodziewać tego, że będą one miały bardziej gwałtowny przebieg i charakter. Kłębiące się w podmiocie uczucia uwalniane na zewnątrz doprowadzają bardzo często do ataku słownego lub fizycznego. Osoba doświadczająca tego stanu chce się zemścić, sprawić ból, dotykając sprawcę tego uczucia. Poniższy przykład stanowi egzemplifikację połączenia zmian fizycznych dostrzegalnych gołym okiem przez otoczenie z przemocą i chęcią odwetu.

Ale Ciri było wszystko jedno. Gotowała się z **wściekłości** i nienawiści, dygotała z żądzы mordu. Chciała dopaść tego straszego starca, poczuć, jak klinga wcina się w ciało. Chciała widzieć jego krew, chlustającą z pociętych tętnic w rytmie ostatnich uderzeń serca. [NKJP: A. Sapkowski, *Wieża Jaskółki*, 2001]

Bez wątpienia wściekłość jawi się jako uczucie negatywne, nacechowane pejoratywnie. Skutki tego doznania w pierwszej kolejności dosięgają sprawcę, następnie otoczenie, a na samym końcu podmiot [Mikołajczuk 2000: 129].

Definicja wściekłości przy użyciu NMS:

Wściekłość [Y]

Z dzieje się.

X robi coś Z.

Czuję, że Z jest złe.

Bardzo nie chcę, żeby Z działo się.

Czuję coś bardzo złego, gdy Z dzieje się.

Robię coś złego X.

Mówię coś złego X.

Robię coś złego innym ludziom.

Mówię coś złego innym ludziom.
 Robię coś złego sobie.
 Kiedy czuję Y, jestem inny.
 Kiedy czuję Y, myślę inaczej [lub] nie myślę.
 Kiedy czuję Y, mówię inaczej.
 Kiedy czuję Y, poruszam się inaczej.
 Czuję Y krótko.
 Inni ludzie myślą, że czuję coś złego.
 Później czuję się źle.

5. *Ярость a gniew, furia, pasja, wściekłość*

Wszystkie omawiane w artykule nazwy uczuć mają kilka cech wspólnych. Bez wątpienia *ярость, gniew, furia, wściekłość, pasja* to negatywne, destrukcyjne uczucia, wpływające ujemnie na przeżywający je podmiot, jak również na obiekt. Mogą one oddziaływać na pracę organizmu, szczególnie pracę organów wewnętrznych i mięśni. Najmniejsza symetria semantyczna widoczna jest pomiędzy pojęciami *gniew* i *ярость*, mimo że oba mogły mieć identyczną motywację przeniesienia semantycznego, ponieważ nawiązywały, jak na to wskazuje ich etymologia, do pojęcia *rozbłysk*. Obecnie między polskim i rosyjskim terminem dostrzega się fakultatywną różnicę w czasie trwania, intensywności doznań i źródle, które je wyzwała. W skrajnych przypadkach oba uczucia mogą doprowadzać do konstruktywnych działań. Natomiast według autorów WSJP¹⁰ i lingwistki Mikołajczuk *wściekłość, furia* i *pasja* są pojęciami wręcz synonimicznymi, występują między nimi jedynie subtelne różnice. Wielość nazw tego bardzo zbliżonego uczucia wynika z tego, iż w polszczyźnie funkcjonują prawie identyczne pary wyrazów rodzimych i zapożyczonych z innych języków, głównie łaciny. Pozostałe trzy pojęcia z rosyjskim terminem łączy utrata kontroli nad własnym zachowaniem i działaniem, skłonność do agresji i krótkotrwałość, intensywny charakter doznań. W zależności od kontekstu należałoby używać *furii, pasji* i *wściekłości* jako najbardziej symetrycznego ekwiwalentu rosyjskiego pojęcia *ярость*.

10 Hasła słownikowe *pasja, furia* i *wściekłość* zostały opatrzone tymi samymi objaśnieniami, a mianowicie: 'nagły przypyływ złości, którego przejawem jest agresja wobec innych osób oraz brak kontroli nad tym, co się robi i mówi'.

Bibliografia

Słowniki

- DPSJP – Bogusław Dunaj, red., *Domowy popularny słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Wilga, Warszawa 2003.
- ESJPBań – Andrzej Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, PWN, Warszawa 2000.
- MAC – Анастасія Петровна Евгеньева, *Словарь русского языка в четырех томах*, t. 1–4, Москва 1999, <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/18/ma417209.htm> [dostęp: 15 stycznia 2019].
- NKJP – *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, <http://nkjp.pl> [dostęp: 15–30 stycznia 2019].
- NKJR – *Национальный корпус русского языка*, <http://www.ruscorpora.ru> [dostęp: 15–30 stycznia 2019].
- SEBOR – Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2005.
- SJPD – Witold Doroszewski, red., *Słownik języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1961.
- SJPSz – Mieczysław Szymczak, red., *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, Wydawnictwo Państwowe PWN, Warszawa 1992.
- SJPXVI – Maria Renata Mayenowa, red., *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Ossolineum, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1966.
- SJPXVII – Włodzimierz Gruszczyński i in., red., *Elektroniczny słownik XVII i pierwszej połowy XVIII wieku*, edycja internetowa, <http://sxvii.pl/> [dostęp: 24 stycznia 2019].
- USJP – Stanisław Dubisz, red., *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- WSJP – Piotr Żmigrodzki, red., *Wielki słownik języka polskiego*, edycja internetowa, <http://www.wsjp.pl/> [dostęp: 15–31 stycznia 2019].
- WSPR – Dymitr Hessen, Ryszard Stypuła, *Wielki słownik polsko-rosyjski*, t. 1–2, Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Wydawnictwo Russkij Jazyk, Moskwa–Warszawa 1988.
- WSRP – Iryda Grek-Pabis, Irena Maryniak, *Wielki słownik rosyjsko-polski*, Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Wydawnictwo Sowietkaja Encyklopediia, Moskwa–Warszawa 1970.

Literatura

- Дмитриева Наталья Витальевна, Короленко Цезарь Петрович (2015), *Симптом неконтролируемой ярости*, Международный научно-практический и методический журнал «СМАЛЬТА», nr 1, s. 15–19.

- Gruszczyńska Ewa (2003), *Gniew po polsku i po szwedzku. Próba porównania*, w: *Anatomia gniewu: emocje negatywne w językach i kulturach świata*, red. Anna Duszak, Nina Pawlak, Wydawnictwa UW, Warszawa, s. 125–137.
- Mellibruda Jerzy, *Psychologiczne aspekty przemocy domowej*, <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/50-artykuly/712-psychologiczne-aspekty-przemocy-domowej.pdf> [dostęp: 26 stycznia 2019].
- Mikołajczuk Agnieszka (1999), *Gniew*, w: tejże, *Gniew we współczesnym języku polskim. Analiza semantyczna*, Energeia, Warszawa, s. 116–139.
- Mikołajczuk Agnieszka (2000), *Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuć z klasy semantycznej GNIEWU*, w: *Języka a kultura*, t. 14: *Uczucia w języku i tekście*, red. Iwona Nowakowska-Kempna, Anna Dąbrowska, Janusz Anusiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 117–134.
- Mikołajczuk Agnieszka (2003), *Konceptualizacja gniewu w polszczyźnie w perspektywie porównawczej*, w: *Anatomia gniewu. Emocje negatywne w językach i kulturach*, red. Anna Duszak, Nina Pawlak, Wydawnictwa UW, Warszawa, s. 111–122.
- Młynarczyk Ewa (2017), *Losy frazeologizmu szewska pasja na tle zjawisk językowo-kulturowych*, „*Język Polski*”, z. 2, s. 23–33.
- Wierzbicka Anna (2006a), *Dawne elementarne jednostki semantyczne*, w: tejże, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin s. 53–54.
- Wierzbicka Anna (2006b), *Naturalny Metajęzyk Semantyczny (NMS)*, w: tejże, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 95.
- Wierzbicka Anna (2006c), *Nowe elementarne jednostki semantyczne*, w: tejże, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin s. 39–41.
- Wierzbicka Anna (2012), *Język i metajęzyk: kwestie kluczowe w badaniach nad emocjami*, w: *Emocje w kulturze*, red. Małgorzata Rajtar, Justyna Straczuk, Wydawnictwa UW, Warszawa, s. 246–273.

Sonia Behrendt-Bartkowska

Polish semantic equivalents of the Russian noun *ярость* (rage)

The purpose of this article is to compare the Russian noun *ярость* (rage) and its Polish semantic equivalents (*gniew*, *wściekłość*, *pasja*, *furia*) reported by Russian-Polish and Polish-Russian Dictionaries. Monographs, articles and dictionary entries have been used to analyse the terms and to create new definitions of feelings based on the Natural semantic metalanguage (NSM). The new definitions were written using sixty semantic primes, are universal for all languages, which helped to show similarities or differences between such difficult terms as feelings. Using this method, symmetry and asymmetry of equivalence have been found between Russian and Polish words.

KEYWORDS: feelings, emotions, angry, equivalents, Polish language, Russian language.

mgr Sonia Behrendt-Bartkowska – Zakład Lingwistyki Antropologicznej Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; zainteresowania naukowe: porównywanie leksyki funkcjonującej w języku polskim i rosyjskim, wyrazy pochodzenia obcego w polszczyźnie i ruszczyźnie, glottodydaktyka.